

روزآمد بودن منابع رشته کتابداری در کتابخانه‌های دانشگاهی

محسن نوکاریزی^۱

چکیده: در دانشکده علوم تربیتی ۹۰/۸٪؛ در دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی ۴۳/۴٪؛ و در دانشگاه تربیت مدرس ۲۲/۲٪ از کتابهای لاتین مربوط به قبل از سال ۱۹۸۰ است. از نظر تعداد، عناوین ۶ سال اخیر (بعد از ۱۹۸۷ تا ۱۹۹۳) مجموعه دانشکده علوم تربیتی از بقیه بیشتر است. در سه مجموعه مورد بررسی توسعه منابع لاتین در سالهای اخیر روند نزولی داشته است. گردآوری کتابهای فارسی از ابتدای تشکیل مجموعه‌ها روند افزایشی را نشان می‌دهد. ولی این روند در ۶ سال اخیر در جهت معکوس بوده است. کل تعداد مجلات در هر مجموعه عبارت است از: دانشکده علوم تربیتی ۸۶ عنوان؛ دانشکده مدیریت ۵۸ عنوان؛ و دانشگاه تربیت مدرس ۱۶ عنوان. تعداد عناوین مشترک سال ۱۹۸۹ به بعد در سه مجموعه ۱۶ عنوان است که ۷ عنوان در هر سه مجموعه، ۹ عنوان در دو مجموعه موجود است. تعداد مجلات جاری در دانشکده علوم تربیتی ۱۲ عنوان، دانشکده مدیریت صفر عنوان، و در دانشگاه تربیت مدرس ۳ عنوان است. قدیمی‌ترین مجلات در دانشکده علوم تربیتی است.

مقدمه

در عصر حاضر با وجود انبوه منابع اطلاعاتی در رشته‌های مختلف علوم، از آن جمله در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی، انتظار می‌رود که روز به روز تعداد منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها نسبت به گذشته افزایش یابد. این امر در کتابخانه‌های دانشگاهی نیز صادق است. طبعاً با رشد

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه بیرجند

منابع اطلاعاتی مجموعه کتابخانه‌های دانشکده‌ای و دانشگاهی باید رشد چشمگیری داشته باشند تا همواره آخرین اطلاعات را بتوانند در اختیار دانشجویان و دانش‌پژوهان خود قرار دهند، نظر به اینکه سفارش منابع در کتابخانه‌های دانشکده‌ای توسط اساتید، دانشجویان، و کتابداران انجام می‌گیرد، لذا همواره باید آنها در این زمینه تلاش و مساعدت کنند. رشته کتابداری در بین تمامی رشته‌ها از موقعیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا هم اساتید، هم دانشجویان این رشته و هم کتابداران به نحوه انتخاب، از نظر منابع روزآمد، کیفیت منابع و شیوه‌ها و ابزارهای انتخاب آگاهند. لذا انتظار می‌رود مجموعه‌هایی که در این رشته انتخاب می‌شود، از هر لحاظ مجموعه‌ای منظم و متعادلی در طول زمان باشد و روند رشد منابع در مجموعه‌ها در این رشته به چشم بخورد. در این پژوهش هدف، بررسی سال انتشار منابع تهیه شده در طول عمر مجموعه، در سه مجموعه دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، مجموعه دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ایران و مجموعه دانشگاه تربیت مدرس، در رشته کتابداری است.

روش کار

روش پژوهش توصیفی است. این بررسی در کتابخانه‌های دانشکده‌ای انجام شده، البته به استثنای دانشگاه تربیت مدرس که کتابخانه دانشکده‌ای ندارد اطلاعات لازم برای انجام پژوهش از رف برگه‌های رده Z هر مجموعه جمع‌آوری شده است. کتابها و مجلاتی که مربوط به رشته کتابداری بوده ولی در رده Z نمی‌گنجد جزو جامعه آماری محسوب نشده است. کتابها و مجلات این منابع در گروههای زمانی دو ساله بررسی شده‌اند. در مورد ناقص بودن شماره‌های یک سال مجله‌ای، در صورت موجود بودن حداقل نصف شماره‌های یک سال، مجله جزو موجودی آن سال محسوب شده است.

در این بررسی و در هر مجموعه، ابتدا کتابهای لاتین و سپس فارسی و در آخر مجلات لاتین مورد بررسی قرار گرفته است. مجلات فارسی به علت محدود بودن از جامعه حذف شده‌اند.

بررسی میزان روزآمد بودن کتابها

۱. مجموعه دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران

در این مجموعه ابتدا منابع لاتین مورد بررسی قرار گرفت و نتایج به دست آمده از این بررسی به وضوح نشان می‌دهد که بیشترین عناوین موجود در مجموعه مربوط به سالهای ۶۸-۱۹۶۷ (با ۱۷۸ عنوان) و کمترین عناوین مربوط به سالهای ۱۹۸۸ (با ۱۲ عنوان) است. به‌طور کلی ۹۰/۸ درصد منابع لاتین در این رشته مربوط به سالهای قبل از ۱۹۸۰ است؛ یا به

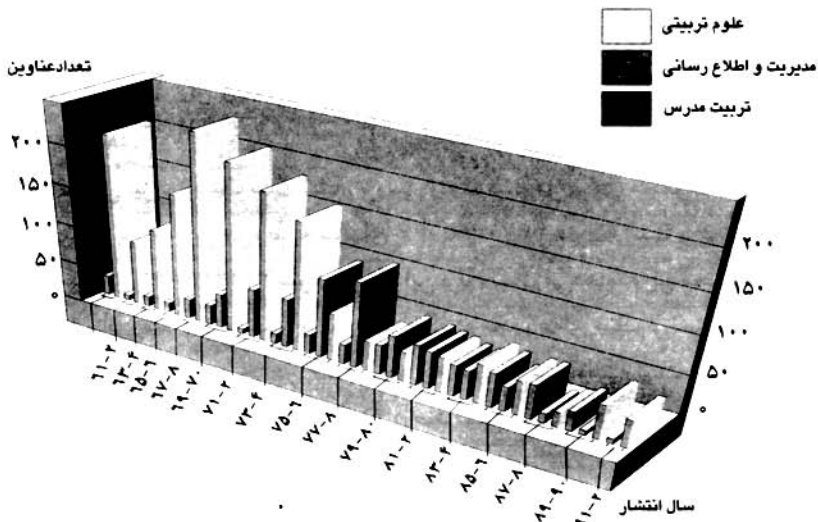
عبارتی دیگر، ۶۰/۹ درصد کل منابع لاتین مربوط به دهه ۱۹۶۵ تا ۱۹۷۴ است و این در حالی است که مدت مشابه سال ۱۹۷۵ تا ۱۹۸۴، فقط ۱۰/۲ درصد مجموعه کتاب را به خود اختصاص می‌دهد.

منابع فارسی نیز بر حسب سال انتشار بررسی و وضعیت موجودی مجموعه تعیین شد. در این بخش بیشترین عناوین مربوط به سالهای ۱۳۴۱-۴۲ (۳ عنوان) است. این ارقام نشان می‌دهد که این مجموعه در طول ۲۴ سال ۱۲ برابر رشد داشته است. و شاید بتوان گفت مجموعه‌ای منظم‌تر نسبت به مجموعه کتابهای لاتین است، البته به جز در ۶ سال اخیر که قدری کاهش داشته است. با مقایسه تعداد کتابهای مربوط به سالهای ۱۳۶۱-۷۰ ۴۱/۹ درصد نسبت به کتابهای مدت مشابه در دهه ۵۰ (۳۲/۶ درصد) رشد چشمگیری مشاهده می‌شود. این میزان در دهه ۱۳۴۰ به مراتب کمتر است (۲۱/۱ درصد). در این مجموعه ۵۳/۹ درصد کتابها مربوط به سال ۱۳۶۰ و قبل از آن و در مجموع ۷۲/۳ درصد مربوط به قبل از سال ۱۳۶۵ است.

۲. مجموعه دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی

در این مجموعه نیز ابتدا سال نشر کتابهای لاتین مورد بررسی قرار گرفت. عناوین لاتین مربوط به سالهای ۱۹۷۸-۱۹۷۷ (با ۸۵ عنوان) بیشترین تعداد را نشان می‌دهد و کمترین تعداد عناوین مربوط به سال ۱۹۹۱-۹۲ (با صفر عنوان) و سالهای ۱۹۸۹-۹۰ و ۱۹۶۱-۶۲ (با ۳ عنوان) است. نوسان عناوین در ۱۹۷۸-۷۷ به اوج می‌رسد و دوباره به پایین‌ترین میزان تنزل می‌کند و درست به شکل منحنی نرمال درمی‌آید. بررسی در مقاطع زمانی مختلف نشان می‌دهد که ۶۸/۱ درصد کتابها مربوط به سالهای ۸۰-۱۹۷۱ است. این در حالی است که کتابهای مربوط به سالهای ۱۹۸۱-۹۰ فقط ۱۸/۷ درصد از کل مجموعه کتابهای لاتین را به خود اختصاص می‌دهد و در کل ۸۱/۳ درصد مجموعه عناوین (۳۵۵ عنوان) مربوط به قبل از سال ۱۹۸۰ است.

بررسی عناوین فارسی گویای رشدی فزاینده در تعداد عناوین از گذشته به حال است و دوباره افتی ناگهانی در ۶ سال آخر به طوری که بیشترین عناوین مربوط به سالهای ۱۳۶۵-۶۶ (با ۲۸ عنوان) و کمترین عناوین مربوط به سالهای ۱۳۶۹-۷۰ و ۱۳۷۱-۷۲ (با صفر عنوان) است. عناوین کتابهای سالهای ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۶، ۵۴/۸ درصد مجموعه را به خود اختصاص می‌دهد و کل کتابهای سال ۱۳۶۰ و قبل از آن ۳۹/۳ درصد عناوین را شامل می‌شود. در کتابهای ۱۳۶۷ به بعد فقط ۶ درصد عناوین را به خود اختصاص می‌دهد.

نمودار ۱. توزیع مقایسه فراوانی عناوین کتابهای لاتین رشته کتابداری برحسب سال انتشار

۳. مجموعه دانشگاه تربیت مدرس

بررسی مجموعه کتابهای لاتین این مجموعه نشان می‌دهد که بیشترین عناوین مربوط به سالهای ۸۶-۱۹۸۵ (با ۳۶ عنوان) و کمترین آن مربوط به سال ۹۲-۱۹۹۱ (با ۲ عنوان) است. روند رشد در این مجموعه از گذشته به حال مشاهده می‌شود اما این روند به یکباره در یک مقطع زمانی (سال ۸۶-۱۹۸۵) سیر نزولی پیدا می‌کند و به سرعت به کمترین حد می‌رسد، اختلاف بین بیشترین و کمترین عناوین به ۴۲/۵ برابر تهیه می‌رسد.

۷۰/۵ درصد کتابهای لاتین این رشته مربوط به سالهای ۹۰-۱۹۸۱ است و در مقایسه با کتابهای دهه ۱۹۷۰ (۲۲/۶ درصد) رشد چشمگیری داشته است. اگر جمع کتابهای ۴ سال ۸۲-۱۹۸۱ و ۸۶-۱۹۸۵ را در نظر بگیریم بیش از $\frac{۱}{۳}$ عناوین (۳۶/۸ درصد) را به خود اختصاص می‌دهد. کتابهای فارسی در این رشته در دانشگاه مذکور بررسی شد و نتایج نشان می‌دهد که سیر تهیه آنها افت و خیزهای متفاوتی را به نمایش می‌گذارد. بالاترین رقم مربوط به سالهای ۶۴-۱۳۶۳ (با ۳۲ عنوان) است که به تدریج با سیر نزولی در سالهای ۷۲-۱۳۷۱ به کمترین حد (۸ عنوان) می‌رسد. یافته‌ها نیز نشان می‌دهد که ۴۷/۱ درصد کل کتابهای فارسی این رشته مربوط به سالهای ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۶ است، حال آنکه کتابهای ۶ سال اخیر (۷۲-۱۳۶۷) فقط ۲۰/۶ درصد کل مجموعه کتابهای فارسی را تشکیل می‌دهد.

در مقایسه کلی عناوین سه مجموعه از نظر کتابهای جدید، صرف‌نظر از تعداد کلی عناوین

هر مجموعه، نتایج ذیل به دست آمد:

کتابهای لاتین ۱۲ سال اخیر، یعنی از سال ۱۹۸۱ تا ۱۹۹۲ در دانشگاه تربیت مدرس (با ۱۳۶ عنوان) بیشتر از دانشکده‌های علوم تربیتی (۱۱۳ عنوان) و مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی (۸۲ عنوان) است. از نظر کتابهای فارسی در ۱۲ سال اخیر، دانشکده علوم تربیتی با ۱۴۳ عنوان، تربیت مدرس با ۱۱۷ عنوان، و دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی با ۷۱ عنوان به ترتیب قرار می‌گیرند. ولی اگر مبنای مقایسه را ۶ سال آخر زمان مورد بررسی (یعنی بعد از ۱۹۸۷) در نظر بگیریم، مقام اول از نظر تعداد عناوین لاتین جدید مربوط به دانشکده علوم تربیتی (با ۵۲ عنوان) است. و بعد از آن دانشگاه تربیت مدرس (با ۴۳ عنوان) و دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی (با ۱۱ عنوان) قرار می‌گیرند. نمودار ۱ تعداد عناوین لاتین هر مجموعه را در گروه‌های زمانی دو ساله نشان می‌دهد.

از نظر منابع فارسی از سال ۱۳۶۷ به بعد به ترتیب دانشکده علوم تربیتی (با ۵۰ عنوان)، دانشگاه تربیت مدرس (با ۳۵ عنوان) و دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی (با ۷ عنوان) قرار می‌گیرند. برای مقایسه بهتر نمودار ۲ تهیه شده است.

بررسی میزان روزآمد بودن مجلات

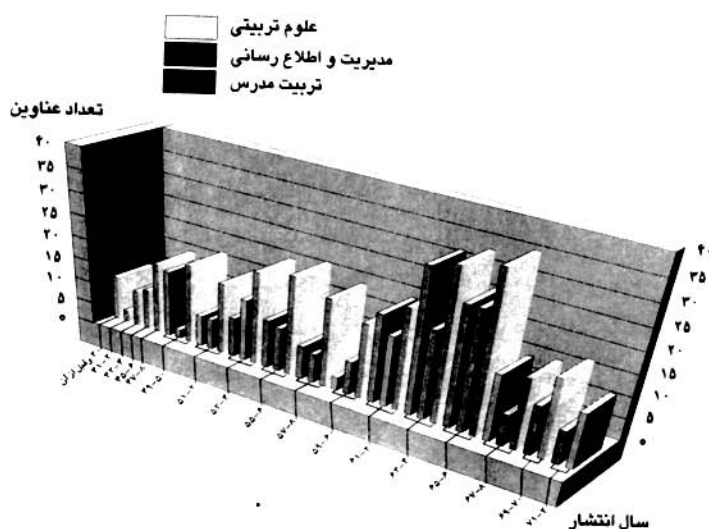
ملاک روزآمد بودن کتابها و مجلات سال انتشار آنها قرار گرفته است و بدین جهت تعداد عناوین مجلات هر یک از مجموعه‌ها از ابتدای تشکیل تاکنون مورد بررسی قرار گرفت که اکنون یافته‌های به دست آمده از هر مجموعه به تفکیک در ذیل می‌آید.

۱. مجموعه دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران

از ابتدای تشکیل مجموعه تاکنون این دانشکده مجموعاً ۸۶ عنوان مجله لاتین در رشته کتابداری را مشترک بوده است که اشتراک برخی از آنها پس از چند سال قطع شده و برخی با وقفه‌ای چند ساله دوباره تهیه شده است. تنها در موارد بسیار اندکی مجلات به صورت مستمر تاکنون تهیه شده است. بیشترین تعداد عناوین مجلات مربوط به سالهای ۷۶-۱۹۷۵ (۵۸ عنوان) و کمترین آنها مربوط به سالهای ۱۹۶۰ و قبل از آن است. همچنین مشاهده می‌شود که در سالهای ۸۲-۱۹۸۱ تعداد عناوین مورد اشتراک به یکباره به حدود $\frac{1}{4}$ (۱۲ عنوان) کاهش می‌یابد.

۲. مجموعه دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی

تعداد مجلات لاتین این دانشکده از ابتدای تشکیل تاکنون به ۵۸ عنوان می‌رسد که هیچکدام

نمودار ۲. توزیع مقایسه فراوانی تعداد عناوین کتابهای فارسی رشته کتابداری

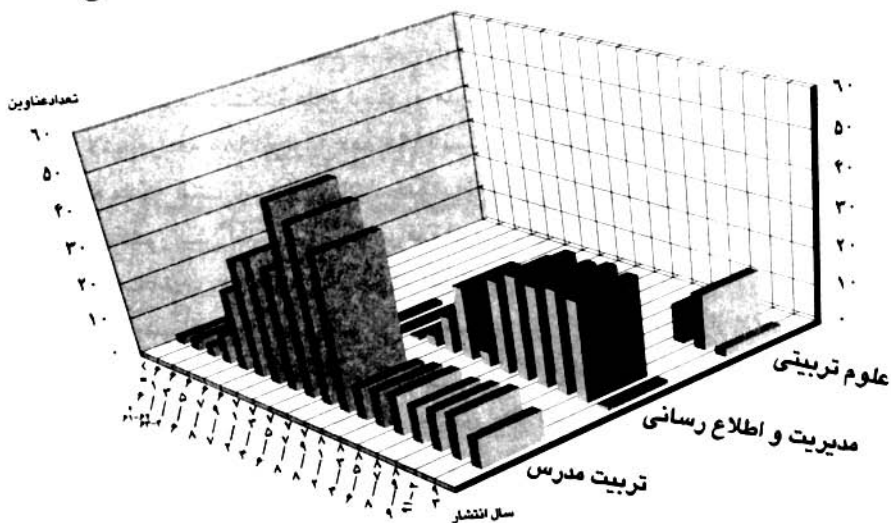
برحسب سال انتشار

از ابتدا تا سال ۱۹۹۳ به طور کامل دریافت نشده است. البته لازم به ذکر است که بیشتر مجلات بعد از سال ۱۹۷۷ تهیه شده و مجلات قبل از آن فقط ۶ عنوان است. بیشترین عناوین مربوط به سالهای ۹۰-۱۹۸۹ (۴۳ عنوان) و کمترین عناوین مربوط به سالهای ۱۹۶۹ تا ۱۹۷۴ است. در این مجموعه نیز مانند مورد قبلی افت شدیدی را در سالهای ۸۲-۱۹۸۱ مشاهده می‌کنیم، ولی دوباره تعداد عناوین مورد اشتراک زیاد شده است. اما در سال ۱۹۹۳ تعداد عناوین به صفر رسیده است.

۳. مجموعه دانشگاه تربیت مدرس

در این مجموعه مجلات رشته کتابداری مربوط به چند سال اخیر یعنی بعد از ۱۹۸۹ است، البته به جز یک عنوان از ۱۹۸۶ به بعد آن موجود است، چون رشته کتابداری در این دانشگاه از سال ۱۳۶۷ به بعد فعالیت خود را شروع کرده است، بالاترین تعداد عناوین در این مجموعه در سال ۹۲-۱۹۹۱ است که در ۱۹۹۳ به ۲ عنوان کاهش می‌یابد.

بامقایسه عناوین مجلات سه مجموعه مورد بررسی در این رشته مشخص شد، از مجموع ۸۱ عنوان مجله‌ای که از سال ۱۹۸۹ به بعد در سه مجموعه موجود بوده است - با احتساب تمام عناوینی که بعد از این سال تاکنون اشتراک آن قطع شده یا ادامه دارد - ۴ عنوان با یکدیگر همپوشانی داشته و ۱۵ عنوان حداقل در دو مجموعه مشترک و بقیه غیرمشترک بوده است. برای مقایسه تعداد عناوین مجلات در سه مجموعه مورد بررسی در سالهای مختلف نمودار

نمودار ۲. عناوین مجلات رشته کتابداری برحسب سال انتشار

۳ ترسیم شد. هرچند اشتراک مجلات در دانشگاه تربیت مدرس محدود به ۵ سال اخیر است، ولی در دو مجموعه دیگر می توان تعداد عناوین موجود را در سالهای مختلف مقایسه کرد.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش الف. کتابها

براساس یافته‌های به دست آمده از سه مجموعه مورد بررسی چنین استنباط می شود که:
- اگر فقط تعداد عناوین ملاک غنای مجموعه باشد، مجموعه کتابهای رشته کتابداری دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران - با ۱۲۳۵ عنوان کتاب لاتین و ۳۳۰ عنوان کتاب فارسی - نسبت به دو مجموعه دیگر غنی تر است.

- در سه مجموعه مورد نظر تعداد عناوین لاتین در یک محدوده زمانی به اوج خود می رسد. این محدوده زمانی در هر یک از مجموعه‌ها متفاوت است. شاید منطقی باشد تصور شود این محدوده زمانی، ابتدای تشکیل یک رشته در دانشگاه مربوط و دوران فعالیت مجموعه سازان برای ساختن مجموعه‌ای پایه برای آن رشته بوده و پس از آن تعداد عناوین در جهت رفع برخی نیازهای جاری تقلیل یافته است.

- با توجه به این مقاطع زمانی برای منابع لاتین در دانشکده علوم تربیتی (سالهای ۷۴-۱۹۶۷)؛ دانشکده مدیریت و اطلاع رسانی پزشکی ایران (سالهای ۷۸-۱۹۷۱) و در دانشگاه تربیت مدرس (سالهای ۸۸-۱۹۸۱) این تصور صحیح به نظر می رسد. البته ممکن است در هر یک از مجموعه‌ها تعداد عناوین مربوط به این مقاطع زمانی در یکی دو سال تهیه شده باشد که

تاریخ نشر آنها در محدوده این مقاطع است.

- در دو مجموعه دانشکده علوم تربیتی و مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی، میزان تهیه کتابهای لاتین در دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ نسبت به سالهای قبل از آن کاهش نشان می‌دهد. این مسئله ممکن است ناشی از انقلاب، جنگ، و مشکلات ارزی‌ای باشد که در این محدوده زمانی برای کشور پیش آمد و هنوز هم عواقب آن در سالهای اخیر مشهود است، چنان که در دانشگاه تربیت مدرس هم بعد از سال ۱۹۸۶ این کاهش مشاهده می‌شود.

- منابع فارسی هم در ۶ سال اخیر در سه مجموعه مورد بررسی (بعد از ۱۳۶۷) کاهش ناگهانی را در تعداد عناوین نشان می‌دهد. یکی از دلایل این امر ممکن است ناشی از کاهش انتشارات رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی در سالهای اخیر باشد؛ به ویژه انتشاراتی که از سوی سازمانهای فعال در ارتباط با این رشته منتشر می‌شده است. دلیل دیگر ممکن است ناشی از بی‌توجهی مجموعه‌سازان نسبت به مسأله تهیه منابع یا عدم آگاهی آنان از وضعیت انتشارات و کتابهای تازه باشد.

ب. مجلات

از یافته‌های به دست آمده در این بخش استنباط می‌شود که:

- نحوه تهیه مجلات در دانشکده علوم تربیتی خیلی نامنظم انجام گرفته است. به نظر میرسد از لحاظ تأمین منابع اطلاعاتی، وضعیت جنگی کشور بیش از همه بر مجلات تأثیر منفی گذاشته است. به طوری که در همان آغاز جنگ (سالهای ۸۲-۱۹۸۱ م) بلافاصله تعداد اشتراک مجلات این مجموعه به $\frac{1}{4}$ می‌رسد در دانشکده مدیریت و اطلاع‌رسانی پزشکی هم در زمان مشابه بی‌درنگ تعداد مجلات لاتین به $\frac{1}{5}$ کاهش می‌یابد.

- به نظر می‌رسد که همکاری بین گروههای مورد بررسی (همکاری بین کتابخانه‌ای) به خصوص در زمینه تهیه مجلات و جلوگیری از همپوشانی وجود ندارد. حال آنکه این امر از هدر رفتن مقدار زیادی ارز جلوگیری می‌کند و می‌توان از حداقل امکانات حداکثر استفاده را

برد. ■